

RECURSUL LA METAFORĂ ÎN OPERA ȘTIINȚIFICĂ A LUI SEXTIL PUȘCARIU

Natura difuză a semiozei metaforice a trezit pasiuni vii în lumea oamenilor de știință. Adversarii metaforei consideră că metafora este o piedică în calea cunoașterii și exprimării științifice, deoarece

„contaminează înțelesurile precise și stabile pe care știința încearcă să le descopere dincolo de cuvintele la care recurge. Această contaminare metaforică compromite investigația științifică și integritatea raționamentului deductiv atât de des folosit în teoriile și explicațiile științifice. Deși metafora poate avea rol euristic în descoperirea științifică timpurie, știința matură ar trebui să evite cu orice preț metafora” (Gibbs 1994, p. 170).

Pe de altă parte, în concepția partizanilor metaforei, ea este „un ingredient vital al gândirii și comunicării despre lumea observată științific” (Brown 2003, p. 188). Departe de a fi „simple ornamente sau figuri de stil periculoase și înșelătoare”, metaforele sunt elemente constitutive ale cunoașterii și exprimării științifice (Gibbs 1994, p. 171).

Divergența de puncte de vedere semnalează că, de-a lungul istoriei științelor, metafora a devenit obiectul unui proces de intenție caracterizat de Umberto Eco (1983) drept „scandalul metaforei”.

„Cercetată în strânsă legătură cu limbajul verbal, metafora devine, fie și numai într-un cadru lingvistic, motiv de scandal pentru că, de fapt, ea este un fenomen semiotic permis de aproape toate celelalte sisteme semiotice” (Eco 1983, p. 218).

Întrucât analiza dosarului compilat de-a lungul vremii în scandalul metaforei se află cu mult deasupra intențiilor prezentării de față, ne mărginim, în cele ce urmează, să ne aplecăm atenția asupra primului volum al sintezei lui Sextil Pușcariu, *Limba română. Privire generală*, întrucât lucrarea oferă un bogat material ce sprijină ideea că metafora este o componentă esențială a discursului științific.

Sextil Pușcariu a fost, după cum însuși admite, un adept al „stilului științific colorat” (Pușcariu 1976, p. 10). Pentru a înțelege ce este „stilul științific colorat” și, mai ales, pentru a afla de ce lingvistul, în calitatea sa de om de știință, a simțit nevoia de a căuta o formulă menită să creeze distanță față de un model discursiv științific recunoscut și respectat în epoca redactării volumului *Limba română. Privire generală*, nu avem decât să dăm ascultare următoarei confesiuni:

„Necunoscându-ți cetitorii, nu știi cât de elementar trebuie să fii în expunerile tale și cât trebuie să te restrângi mai ales în întrebuințarea termenului tehnic, care se impune totuși din cauza scurtimii și precizunii sale. Sforțarea intelectuală pe care o cere înțelegerea lui poate fi înlesnită prin imagini, analogii și figuri evocative. Dar, observă cu

dreptate K. BÜHLER – el însuși un maestru al stilului științific colorat –, chiar cele mai potrivite imagini, adesea indispensabile pentru o mai bună înțelegere, după ce au adus servicii, trebuie înlocuite prin noțiuni” (Pușcariu 1976, p. 10).

O lectură atentă a fragmentului relevă că stilul științific colorat pune în tensiunea unei ecuații *raționamentul și imaginea, noțiunea și figura, termenul tehnic și cuvântul plastic*. „Culoarea” este ingredientul expresiv menit să faciliteze înțelegerea, adică să moduleze, pentru conștiința receptorului, transparența noțiunilor și termenilor cu care operează știința, să ușureze transferul conceptual și terminologic (să înlesnească „sforțarea intelectuală”) și să fixeze ideile. Această materializare, în și prin imagine, a abstracțiunilor științifice pare concepută aidoma mișcărilor de flux și reflux. Revărsarea de culoare este urmată de retragerea apelor discursului în matca noțiunilor. Altfel spus, imaginea este raționalizată. După ce și-a îndeplinit datorii de ordin expresiv și ilustrativ, ea trebuie să lase locul raționamentului. Prin plasarea imaginii pe orbita de satelit luminos al raționamentului, natura obiectivă și precisă a expunerii științifice este restaurată. Raționamentul rămâne cheia de boltă a demersului științific, iar noțiunea, temelie a raționamentului. Astfel, omul de știință își păstrează intactă probitatea, chiar dacă a creat în mod voit impresia că se îndepărtează, prin „culoare”, de rigorile tehnice ale stilului științific. Transpusă în termenii stilisticii lui Tudor Vianu o astfel de descriere permite formularea ipotezei că în discursul științific metafora are caracter tranzitiv. Urmându-l pe Tudor Vianu (1968), pentru care orice act de comunicare verbală este alcătuit dintr-un nucleu al comunicării și o zonă expresivă, se poate comenta că, în expunerea științifică, metafora lărgeste zona expresivă a comunicării, dar nu în detrimentul nucleului comunicării, ci în favoarea acestuia. Cu alte cuvinte, metafora nu conotează reflexiv nucleul comunicării, ci îl denotă tranzitiv, astfel încât metafora științifică nu dezmargineste universul descris de omul de știință, ci îl plasticizează (Blaga 2011, p. 349–354). De altfel, în *Estetica* sa, Tudor Vianu semnalează că știința și arta configurează moduri distincte de cunoaștere asupra lumii¹. Omul de știință ordonează fenomenele prin recurs la noțiune, construct esențial, despovărat de elementele individualului, în timp ce artistul caută să dezvăluie lumea grație individualității *imaginii*, construct care nu sacrifică specificul obiectului supus cunoașterii. Prin valorificarea acestei opoziții între *noțiune* și *imagine*, se poate afirma că în opera științifică a lui Sextil Pușcariu metafora (imaginea) conferă plasticitate, adică relief expresiv, considerațiilor de ordin abstract (noțional).

¹ „Știința nu este altceva decât întreprinderea spiritului care își propune să limpezească și să ordoneze icoana confuză a lumii, așa cum ea apare în mod nemijlocit și naiv în conștiință. [...] Dar pentru a obține o astfel de icoană ordonată a lumii, știința se hotărăște la un sacrificiu, și anume la eliminarea caracterului sensibil al lucrurilor, reținând numai trăsăturile lor esențiale și comune. Imaginea este astfel înlocuită cu noțiunea abstractă. Dacă știința ar menține individualitatea lucrurilor dată în imagine, constituirea claselor și legilor generale ar deveni imposibilă. [...] Arta nu lucrează cu noțiuni, ci cu imagini. Chiar atunci când ea trebuie să folosească noțiuni, ca de pildă în literatură, ele nu sunt decât simple materiale, care prin felul în care sunt compuse ajunge să reconstituie o imagine individuală. Se poate spune în adevăr că arta rămâne în toate împrejurările ordonarea lumii ca imagine” (Vianu 2010, p. 120–121).

Considerațiile lui Pușcariu asupra raportului *raționament – imagine* prezintă importanță sub cel puțin trei aspecte. În primul rând, este impusă ideea că, în știință, plasticitatea exprimării nu ține de sfera raționamentului, ci de planul argumentului retoric. În al doilea rând, se subliniază că, în discursul științific, retorica imaginii are resorturi de ordin *cognitiv*, întrucât se înlesnește „sforțarea intelectuală” și *explicativ*, deoarece „colorarea” contribuie la înțelegerea abstracțiunilor. În sfârșit, este accentuat caracterul deliberat, voluntar, al recursului la imagine. „Datoria lingvistului” – comentează S. Pușcariu (1976, p. 9) înainte de a problematiza rolul imaginii în expunerea științifică – „este să apropie din nou, printr-o prezentare *plăcută și limpede*, pe cetitor de problemele lingvistice”. *Limpede* este atributul raționalității, *plăcut* este atributul figurativității.

Printre rânduri se simte suflul unui mod inovator de a concepe condiția imaginii în discursul științific, prin profilarea unui statut diferit al imaginii față de cel fixat în paradigma de la finele veacului al XIX-lea. Tehnicismului promovat de Școala Neogramatică în care, de altfel, s-a format, Sextil Pușcariu îi opune, la nivelul tehnicii de expunere științifică, un imagism viu și colorat. Dovezile îndepărtării retorice de canoanele „stilului științific” impus de neogramatici le aflăm, în *Limba română*, aproape în fiecare pagină. Amintim, pentru ilustrare, o secvență memorabilă pentru forța ei imagistică și emblematică pentru finețea de spirit a autorului:

„Cei ce am crescut la școala neogramatică ne-am deprins să admirăm prea mult unitatea limbii și regularitatea ce o stăpânește. Ne-ar plăcea s-o lăsăm să treacă pe dinaintea ochilor noștri ca pe o trupă de soldați disciplinați. Atlasele lingvistice ne introduc acum în curtea cazarmii, unde vedem și sforțările îndelungate ale comandanților de a introduce disciplina și unde asistăm la mișcările greșite ale soldaților. Lingvistul nu trebuie să se mulțumească cu spectacolul edificator al defilării, ci trebuie să cunoască și ceea ce s-a petrecut înainte ca unitatea relativă a limbii comune să fi fost atinsă, să cunoască și încercările continue ale omului de a pune graiul său în consonanță cu limba colectivității; el trebuie să treacă pe la cazarmă, unde există sancțiuni pentru cei nedisciplinați” (Pușcariu 1976, p. 30).

A concepe cercetarea limbii în termenii defilării militare și ai vieții de cazarmă este, fără îndoială, un artificiu retoric ingenios pentru a dezbate chestiunile de fond ale științei limbii, atât cele de ordin teoretic, precum schimbarea în limbă sau opoziția limbă-vorbire, redată ca șir de contraste (unitate/regularitate – diversitate/irregularitate), cât și cele de ordin metodologic, precum deosebirile între inspecțiile sistematice comandate de generalii neogramatici și instrucțiile de teren supravegheate de comandanții geografiei lingvistice.

Complexul de corespondențe menite să întrețină tensiunea *noțiune – figură* asigură coeziunea conceptuală și semantică a expunerii. Cititorul face cu ușurință asocierile: LINGVISTUL este aidoma unui COMANDANT, LIMBA asemenea unei TRUPE MILITARE, UNITĂȚILE LIMBII sunt precum SOLDAȚII, modificarea lingvistică este semn de INDISCIPLINĂ, CAZARMA este LOCUL în care apar modificările, iar SCHIMBAREA ÎN LIMBĂ este SANCTIUNEA primită de soldații indisciplinați. Exemplul con-

firmă observația că prin mijlocirea metaforei științifice se „stabilesc corespondențe sistematice între două domenii noționale” (Herrman 2013, p. 39), LIMBĂ ȘI INSTRUCȚIE MILITARĂ în cazul de față.

Fără a știrbi ingeniozitatea retorică a lingvistului, se cuvine totuși să arătăm că metaforele militare fac de multă vreme parte din arsenalul argumentativ al oamenilor de știință.

Într-un prim plan de relevanță, pertinența retorică a metaforelor militare trebuie pusă în legătură cu deprinderea umană de a imagina disputele verbale ca niște confruntări armate (Lakoff–Johnson 2003, p. 5). În vorbirea cotidiană, metafora conceptuală DISPUTA E O LUPTĂ este curent pusă în scenă prin reflectări figurate diverse. COMBATANȚII se înarmează cu idei și cu vorbe. Ei atacă POZIȚIA discursivă a celuilalt sau își apară propria poziție, folosind STRATEGII DE ATAC sau de APĂRARE.

Potențialul polemic al discursului științific favorizează actualizarea conceptualizării DISPUTA E O LUPTĂ. În definitiv, SAVANTUL este un COMBATANT² care pornește o CAMPANIE³ împotriva unui ADVERSAR. ARMELE⁴ sale sunt ideile și limbajul. Pentru a câștiga LUPTA⁵, omul de știință trebuie să se afle într-o continuă perfecționare:

„Farmecul cercetării științifice nu-l dă a f l a r e a, c i c ă u t a r e a luminei, iar străduința noastră de fiecare clipă trebuie să fie *perfecționarea armelor cu care combatem întunerecul* [subl. n.]” (Pușcariu 1976, p. 3–4).

Într-un al doilea plan de relevanță, conceptualizări de tipul DISPUTA E O LUPTĂ trebuie corelate, în retorica discursului științific, cu scheme imagistice, scenariile cognitive și modelele teoretice impuse de pionierii științei. De exemplu, savanții secolului al XIX-lea, precum naturalistul Charles Darwin, au avut contribuții capitale la impunerea și conservarea în imaginarul științific modern a unor reliefări simbolice emblematice, precum *lupta pentru existență*. În timp, conceptualizări precum VIAȚA E O LUPTĂ sau VIAȚA E O COMPETIȚIE (O CURSĂ) (Al-Zahrani 2007) au fost preluate și prelucrate de alte generații de specialiști în științele naturale sau au fost adoptate și adaptate specificului altor discipline mai mult sau mai puțin îndepărtate de aria științifică în care își are originea un anumit edificiu conceptual (Baldwin 1909). Notând că circulația noțiunilor și termenilor de la o știință la alta este o rea-

² „Titu Maiorescu, *luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școalei latiniste* [subl. n.], îndreptându-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist” (Pușcariu 1976, p. 389).

³ „Împotriva întrebuirii excesive și neîngrădite de nici un scrupul tradiționalist a neologismului în zilele noastre [...] s-au ridicat iarăși glasuri mai mult sau mai puțin competente care au pornit o **campanie antineologistă** în presă și prin broșuri” (Pușcariu 1976, p. 392).

⁴ „Cu cât un lingvist are cunoștințe fonetice mai ample, cu atât e mai bine *înarmat* [subl. n.]” (Pușcariu 1976, p. 60).

⁵ „[...] spre a pătrunde în tainele limbii, *nu trebuie să ne înarmăm cu tehnica logicianului și cu mijloacele de investigație pe care ni le pune la dispoziție psihologia* [subl. n.], ci să încercăm să ne transpunem în mentalitatea subiectului vorbitor” (Pușcariu 1976, p. 127–128).

litate incontestabilă, e important să observăm că în această mare trecere cuvintele și ideile pot primi, prin metaforizare, alte identități. Se poate, deci, discuta despre existența a două tipuri de capital metaforic vehiculat în știință. Avem, pe de o parte, metafore care tind să se generalizeze și, pe de altă parte, metafore particulare, specifice unui autor, unei școli de gândire științifică sau unor grupuri de științe.

Metaforele generale formează un bazin comun exploatat, în diverse grade, în toate științele. Datorită vechimii și statorniciei lor, astfel de metaforizări tind să se convenționalizeze (Gibbs 1994, p. 173) și devin parte constitutivă a cunoașterii și comunicării științifice. Din această clasă fac parte orchestrații metaforice foarte complexe, precum *metafora organismului* sau *metafora mecanismului*, ambele cu rădăcini în gândirea antică și cu irizări deosebite de la o epocă la alta. Când Sextil Pușcariu vorbește despre *organismul limbii*⁶ sau despre *lupta cuvintelor pentru existență*⁷, lingvistul valorifică, pe de o parte, în tradiția retorică a discursului științific din veacul de aur al istorismului și organicismului lingvistic, strălucit reprezentat de savanți precum Wilhelm von Humboldt sau Friedrich Schlegel (Morpurgo Davies 1998, p. 83 și urm.), și, pe de altă parte, exploatează achizițiile naturalismului lingvistic, ivite din matca evoluționismului darwinian. De altfel, în literatura de specialitate a fost deja remarcat că Ch. Darwin însuși recurge la analogia organism viu = organism lingvistic – „Dar, de fapt, o rasă, ca și dialectele unei limbi, nu prea poate avea o origine distinctă” (Darwin 1909, p. 53) –, preluând, din necesități retorice, unele din matricele conceptual-terminologice ale fondatorilor lingvisticii comparativ-istorice, spre a le fructifica în apărarea tezei evoluției (Alter 1999). Prin August Schleicher, concepția lui Darwin este așezată la temelie naturalismului lingvistic⁸ și se suprapune peste concepția organicistă, de factură romantică, a părinților lingvisticii comparativ-istorice.

Deși formulări de tipul

„Limbile sunt organisme naturale; ele nu au fost niciodată supuse voinței omului, au crescut și s-au dezvoltat după legi determinate, au îmbătrânit și au murit. Ca atare, ele se supun aceluiași fenomen pe care le cuprindem sub numele de «viață». Drept urmare, știința limbii este o știință naturală, iar metodele ei sunt în genere aceleași ca ale oricărei științe naturale” (Schleicher 1869, p. 21–22)

au fost ulterior demise, iar „concepția de organism viu pe care o aveau unii despre limbă” a fost discreditată („Azi nu mai sunt mulți care să creadă acest lucru” –

⁶ „Îmbogățirea normală a limbii se face prin valorizarea elementelor vechi, *printr-o necurmată împospătare a celulelor din organismul viu al limbii* [subl. n.]” (Pușcariu 1976, p. 398).

⁷ „[...] de cele mai multe ori *lupta pe viață și pe moarte* [subl. n.] se dă între cuvintele vechi și cele nouă” (Pușcariu 1976, p. 194); „Alteori – ca în cazul lui *față și obraz* – lupta între cei doi termeni e în plină desfășurare” (Pușcariu 1976, p. 275); „De la slavii de sud ne-a venit și *gleznă* (hartă 9), *gât* (hartă 7) și probabil și *burtă* (hartă 8), care *se luptă* [subl. n.] încă cu vechiul *pântece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspândire” (Pușcariu 1976, p. 347).

⁸ *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, H. Boehlau, 1863. Am consultat versiunea în limba engleză a lucrării, din 1869. Merită reținută, cu titlu de exemplu, teza potrivit căreia „Regulile pe care Darwin le-a stabilit cu privire la speciile de animale și de plante se aplică și organismelor limbilor, adică în ceea ce privește trăsăturile lor principale” (Schleicher 1869, p. 30).

Pușcariu 1976, p. 104), zestrea metaforică lăsată moștenire de către înaintași pare a prevala asupra adevărului ultim căutat de omul de știință. Altfel spus, „noțiunile teoretice născute metaforic supraviețuiesc adesea dispariției teoriilor care le-au generat” (Pulaczewska 1999, p.171). Din acest punct de vedere, comentariul lui Sextil Pușcariu este lipsit de echivoc și prefigurează constatările actuale:

„vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă și implică, deci, o idee preconcepută” (*ibidem*).

Așadar, metafora este constitutivă abstracțiunilor științifice și poate supraviețui teoriei din care s-a ivit. Calitatea ei de „catalizator al înțelegerii” și capacitatea ei „de a transpune chestiuni dificile într-un cadru plauzibil și concis” (Buss/Jost 2002/2006, p. 13) înlesnesc insinuarea în turnul de fildeș al abstracțiunilor științei.

Originile domeniului metaforic al mecanicității sunt identificate de unii cercetători (Pulaczewska 1999, p. 163) în cântul al V-lea al poemului *De rerum natura* al poetului latin Lucretius. În fizică mai ales, metafora lumii ca mecanism, „machina mundi”, a cunoscut particularizări specifice fiecărei epoci culturale, dar cu substrat comun: atât comportamentul rațional al ființei umane, cât și manifestările cosmice pot fi puse în ecuație cu funcționarea unui mecanism (*ibidem*).

Fie că se ia ca reper metafora *mecanismului de ceas* (secolele XVI–XVIII), metafora *mașinii* (secolele XIX–XX) sau metafora *computerului* (secolele XX–XXI), ceea ce atrage atenția asupra acestui model de explicare a alcătuirii lumii este strânsa legătură cu modelul organicist. Mecanismul este un analogon al ființelor vii. Unii cercetători plasează ascuțirea concurenței dintre cele două modele metaforice în veacul al XVII-lea, odată cu dezvoltarea cartezianismului (Ruse 2005), însă alți autori (Reeves 2005, p. 26) notează că imaginarea lumii ca mecanism, nu ca organism, fusese deja explicit formulată în scrierile astronomului Johannes Kepler.

În marea lingvistică a secolului al XIX-lea, tensiunea conceptuală dintre ORGANISM și MECANISM oscilează între preeminența organicității, aspect ilustrat de viziunea lui Wilhelm von Humboldt⁹ asupra limbii, și prevalența axării pe observarea mecanismelor lingvistice, aspect ilustrat de contribuțiile fondatorilor Școlii Neogramatice¹⁰. Emergența structuralismului lingvistic coincide cu trecerea într-un con de umbră a modelului organicist, revitalizat însă, în lingvistica contemporană, dar de pe pozițiile ideologice ale evoluționismului, nu ale ideologiei romantice, așa cum se întâmpla la începutul secolului al XIX-lea.

Citindu-l pe S. Pușcariu, surprindem atât deprinderea îndelung exersată de a examina procesualitatea mecanismelor lingvistice, cât și verva de a plasticiza retoric funcționarea lor. În primul caz, discursul e tehnic, demonstrativ și privește ac-

⁹ E. Cassirer (2008, p. 111) comentează că prin fuziunea ideii de formă organică cu ideea de totalitate a ajuns Wilhelm von Humboldt la concepția sa filosofică despre lume.

¹⁰ „Mecanismul vorbirii umane are un dublu aspect, mental și fizic. Țelul principal al lingvistului comparativist este de a căuta să aibă o înțelegere clară a acestui mecanism. Numai pe baza unei înțelegeri cât mai exacte a organizării și modului de operare a acestui mecanism psihofizic el își poate forma o idee asupra a ceea ce posibil în limbă în general” (Osthoff–Brugmann 1878, în Lehmann 1967, p. 214).

țiunea mecanismelor limbii, considerate în interioritatea lor. În cel de-al doilea caz, discursul e imagistic, argumentativ și privește spectacolul acțiunii lor¹¹.

Metaforele particulare sunt constructe specifice anumitor autori, anumitor școli de gândire sau anumitor grupuri de științe. Relativa lor individualitate legitimează presupunerea că, la origine, metaforele generale au fost metafore „de autor”, devenite, cu timpul, metafore «implicite» (vezi Slave 1991, p. 11–12), depozitate în bazinul comun și conservate în patrimoniul conceptual și denominativ al științelor. Prin contrast, *metaforele particulare* sunt «explicite» în sensul că prestigiul și pertinența lor depind de un complex de factori precum autoritatea, influența și considerația de care se bucură cercetătorul în sânul comunității științifice, dar și gradul de stabilitate sau de inerție terminologică dintr-o anumită disciplină, în acord cu evoluția ei istorică.

Pentru a înțelege mai bine cât de pronunțată poate fi distanța între «implicit» și «explicit» se poate lua ca exemplu noțiunea de TULPINĂ, pe care Pușcariu a preluat-o din lingvistica germană și pe care a încercat să o impună pentru a marca îndepărtarea de o altă noțiune-problemă, cea de RĂDĂCINĂ, considerată improprie pentru a descrie alcătuirea lingvistică a CUVÂNTULUI. În DR VI (1929–1930), lingvistul publica studiul intitulat *Morfonemul și economia limbei*, în care argumenta de ce TULPINĂ ar fi un termen mai potrivit decât RĂDĂCINĂ. Argumentul este reluat parțial și în primul volum al sintezei *Limba română* (1976, p. 105):

„Mai potrivit decât termenul de «rădăcină» – din care «crește» cuvântul – este, dacă menținem totuși expresia metaforică, cel de *tulpină*, partea esențială și vizibilă, care «rămâne» după ce am despoiat copacul de crengile sale, cuvântul de dezințe și elemente derivative. [...] Am putea defini «tulpina» ca un sunet sau un grup de sunete constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate cuvintele aparținând aceleiași familii semantice. [...] tulpina nu e însă numai complexul de sunete, ci acest complex împreună cu toate modificările formale care se produc în momentul derivării” (Pușcariu 1929–1930, p. 217).

Astfel definită, TULPINA i-a servit lingvistului pentru a problematiza diverse aspecte din dinamica fonomorfologică a limbii române. În primul volum al sintezei sale, lingvistul recurge cu stăruință la noțiune, dar, din când în când, în ciuda voinței de a abandona RĂDĂCINA, propriul text conservă și câte un RADICAL¹².

Asemenea oscilații sugerează cât de mare e presiunea constructelor consacrate, de tip implicit, asupra creațiilor de tip explicit, ceea ce ne îndeamnă să credem că unele din catacrezele științifice adoptate și frecvent folosite în comunitatea oameni-

¹¹ „În limbile gramaticalizate vorbitorul se mișcă ca pe șine. Ca mecanicul de locomotivă, vorbitorul – și mai ales scriitorul – are să dirijeze numai viteze, să frâneze, să ia cotiturile și să înțeleagă semnele semaforului din gări, unde acarii îi deschid drumul. În cele nigramaticalizate, ca a noastră, ne mișcăm – când cu automobilul, când cu carul cu boi – pe șosele și drumuri, pe care trebuie să ni le căutăm uneori singuri, în orice caz cotind mereu ca să nu ne ciocnim cu alții și ca să evităm hârtoapele” (Pușcariu 1976, p. 369).

¹² „Chiar și sufixul se poate contagia de radicalul cu care se găsește adesea în unire” (Pușcariu 1976, p. 106); „dar formații hibride, ca de ex. *culpaș* sau chiar *culpeș*, în care s-au adăugat sufixe populare la un radical savant ar putea fi sacrificate” (Pușcariu 1976, p. 386).

lor de știință prevalează asupra propunerilor terminologice „de autor”. În lingvistica românească, noțiunea propusă de Pușcariu nu s-a impus, din moment ce noțiunea curentă este cea de TEMĂ. Cu toate acestea, argumentarea lingvistului este elegantă și de mare acuratețe conceptuală, dar e configurată după tipar germanic, nu romanic, dacă ținem seama că *tulpină* este oglinda românească a unor termeni de specialitate precum germ. *Stamm* sau engl. *stem*. În epocă, o folosire statornică a noțiunii propuse de S. Pușcariu o regăsim la unii dintre colaboratorii săi, precum Theodor Capidan (1943), a cărui consecvență în a-l prefera pe *tulpină* lui *rădăcină* este însă mai scăzută. Prin contrast, perechea *morfonem/morfofonem* este prezentă astăzi în dicționarele specializate ale lingviștilor străini și români (Crystal 2008, p. 315; DȘL 2001, p. 328), în ciuda lipsei de eleganță pe care Pușcariu o semnala în urmă cu opt decenii¹³. Se dovedește astfel că, în știință, inerția terminologică e un indicator de stabilitate a conceptualizărilor.

Cu toate acestea, nu trebuie creată impresia că omul de știință nu are libertatea de a valorifica în expunere libertățile limbii și ale gândirii. Dimpotrivă, studiile contemporane asupra condiției metaforei în cunoașterea și comunicarea științifică evidențiază o bogată paletă de constructe imagistice la care oamenii de știință recurg pentru a demonstra, pentru a argumenta o idee sau pentru a caracteriza un fenomen.

Dacă trecem în plan secund criteriul „autorului” și al „tradiției”, pe baza căruia se poate problematiza necesitatea de a face deosebire între *metaforele particulare* și cele *generale*, vom observa că, prin actualizarea opoziției implicit–explicit, procesul de convenționalizare metaforică presupune existența a trei grade de metaforizare (Buss–Jost 2002, p. 4):

a) *Metaforele tocite* sunt așa-numitele *metafore moarte* sau *lexicalizate* pe care, din pricina deprinderii de a le folosi, membrii comunităților științifice nu le mai simt ca metafore. Internaționalizarea este un indicator al tocirii acestor catacreze. De exemplu, la baza unor termeni tehnici de uz curent în teoria și analiza limbii, precum *organism*, *mecanism* sau *radical* se află vechi tulpine metaforice: gr. *Organon* ‘unealtă’, gr. *mekhane* ‘dispozitiv, instrument’, lat. *radix* ‘rădăcină’. Diversele dicționare explicative și etimologice ale vocabularelor științifice (a se vedea, de pildă, Elias 2007) arată cel mai bine cât de mult datorează știința modernă resurselor greco-latine.

b) *Metaforele convenționale*, numite și *metafore slabe*, sunt constructe cărora membrii diverselor comunități științifice încă le recunosc și le exploatează valoarea metaforică. În cea mai mare parte, acestea sunt metafore „la modă”. De pildă, un studiu (Gentner–Grudin 1985, p. 181–192) privind metaforizarea activității mentale în scrierile de psihologie publicate în „Psychological Review” în decurs de nouăzeci de ani a evidențiat faptul că „modele” de conceptualizare metaforică se schimbă în timp. Metaforele descoperite în respectivele scrieri au fost grupate în patru

¹³ „Cuvântul «morfonem» nu e tocmai frumos, iar scurtarea lui din «morfofonem» mai mult comodă decât elegantă. Totuși, acceptarea acestui neologism, care îmbogățește în mod real terminologia noastră, se impune”(Pușcariu 1931, p. 211).

clase tematice: a) *metafore ale viețuitoarelor* (engl. *animate-being metaphors*), b) *metafore neurale* (engl. *neural metaphors*), c) *metafore spațiale* (engl. *spatial metaphors*) și d) *metafore sistemice* (engl. *system metaphors*). Au fost excluse din analiză metaforele goale de tipul „sănătate mentală” (*mental health*) sau „creștere intelectuală” (*intellectual growth*) și metaforele idiosincratice, care nu putut fi incluse în vreo clasă.

Autorii studiului au constatat că în perioada de la finele veacului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea au dominat metaforele viețuitoarelor și cele spațiale. Între 1925 și 1945, pe fondul dezvoltării behaviorismului, cele două tipuri dominante de metaforizare au cunoscut un regres semnificativ, dar a crescut indicele de apariție a metaforelor neurale și sistemice, pentru ca între 1955 și 1975 să se constate o accelerare a prezenței metaforelor sistemice și spațiale. Mai departe, în interiorul clasei metaforelor sistemice s-a observat o deplasare a interesului specialiștilor dinspre metaforele mecaniciste, dominante la răscrucea veacurilor, către metafore sistemice împrumutate din matematică, fizică și cibernetică. În opinia autorilor, schimbările în preferința pentru anumite clase metaforice sunt motivate, în primul rând, de apartenența cercetătorilor la o anumită școală de gândire științifică. Astfel, creșterea metaforelor neurale s-a datorat influenței gestaltismului, iar proliferarea metaforelor sistemice și spațiale în scrierile din a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost pusă pe seama emergenței psihologiei cognitive.

c) *Metaforele vii*, numite și *metafore inovatoare* sau *puternice*, sunt metaforele care pun deschid noi orizonturi în cercetarea științifică. Această clasă de metafore este cel mai strâns legată de personalitatea creatoare a omului de știință.

Cititor atent și pasionat, Sextil Pușcariu a remarcat potențialul euristic al analogiei pe care Vittore Pisani, reprezentant de seamă al școlii neolingvistice italiene, a dezvoltat-o între organizarea internă a limbii și stilurile arhitecturii¹⁴. Pe fundamentul pus de V. Pisani, E. Coșeriu (1992–1993) va edifica binecunoscuta distincție între *arhitectură* (limbă istorică) și *structură* (limbă funcțională).

Alți autori, precum Jean Molino (1979, p. 91–92), valorifică criteriul structural pentru a deosebi existența a trei tipuri de raporturi analogice ce potențează metaforele științifice.

i) *Metaforele calitative* presupun existența unor corespondențe între noțiuni pe baza unor note considerate asemănătoare. Structura schematică a acestor metafore este de tipul [A este B]. Astfel de metafore sunt adesea întrebuințate de Sextil Pușcariu. Reținem pentru exemplificare metafore de tipul VORBITORUL E UN

¹⁴ „Lingvistul italian V. Pisani aseamănă cu drept cuvânt structura internă a unei limbi cu stilurile arhitecturii. Dintr-o limbă se poate traduce în alta, înlocuind uneori numai cuvintele, precum de la o clădire a Renașterii se poate trece, prin modificarea ornamentației, la baroc sau rococo. Precum însă nu se poate trece de la stilul clasic la cel gotic printr-o simplă modificare de ornamentație exterioară, fiindcă întreaga clădire e «gândită» altfel, tot astfel redarea unei expresii într-o limbă străină cere de multe ori o schimbare a structurii însăși. Felul cum se exprimă diferitele popoare corespunde unor mentalități diferite” (Pușcariu 1976, p. 11).

ARHITECT¹⁵, VORBITORUL E UN INGINER CONSTRUCTOR¹⁶, SUNETELE SUNT CĂRȚI DE JOC¹⁷, CUVINTELE SUNT VEȘMINTE¹⁸, UNITĂȚILE LINGVISTICE SUNT CULORI¹⁹, UZUL LINGVISTIC E UN TIRAN²⁰. De regulă, astfel de metafore sunt întrețesute în producții imagistice mai ample, după cum vom arăta în cele ce urmează.

ii) *Metaforele relaționale* se dezvoltă prin analogii de raporturi și relații. Numite și *metafore filate*, aceste metafore sunt „cărămizile” de care se folosește constructorul pentru a înălța edificiul discursiv. Schema acestor metafore este de tipul [A este pentru B, ceea ce C este pentru D]. Sextil Pușcariu recurge constant la metafora filată. Unul dintre exemplele tipice este corelarea construcției de propoziții cu mobilarea unei locuințe:

„Când construiesc o propoziție e ca și când aș lua pe cineva de mână și l-aș duce de pe stradă într-o locuință. Verbul – elementul esențial al frazei – e adăpostul pe care i-l dau. Pentru ca să se simtă bine, trebuie să-i mobilez casa. *Cine ? pe cine ? și cui* sunt patul, masa și scaunul, fără de care o locuire nu se prea poate imagina. *Cum ? când ? unde ? de ce ?* etc. sunt mobilele accesorii: un dulap, o etajeră, o oglindă, un covor, niște perdele etc., toate mai mult sau mai puțin de lux, fără de care putem locui, dar nu ne simțim în largul nostru. Între obiectele care alcătuiesc un «interior» sunt unele care nici nu se pot numi «mobile» și cu toate acestea au un rost precis: soba, comutatorul electric, soneria, robinetul de la apeduct, cuiul din perete, scara etc. Cu acestea se pot asemăna morfemele și auxiliarele care devin importante în clipa când îndeplinesc o funcțiune: când în sobă facem foc, când aprindem lumina electrică, când apăsăm butonul soneriei sau învârtim robinetul, când atârnăm un tablou în cuiul din perete, când ne urcăm pe scară ca să scoatem o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii. Conjunțiunile și prepozițiile se pot asemăna cu sertarele, ușile și cu țâțânele în jurul cărora se învârtesc ușile” (Pușcariu 1976, p. 143–144).

¹⁵ „Vom vedea în capitolul despre «Cugetarea lingvistică» că nu toți cei ce vorbesc aceeași limbă își clădesc frazele la fel – altminteri nu n-ar fi adevărat dictonul că «stilul e omul» – și că arhitectura frazei diferă chiar la același individ, după dispoziția sufletească, după «situația» în care se găsește și după pregătirea ascultătorului de a-l «ghici»” (Pușcariu 1976, p. 79).

¹⁶ „[...] fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele” (Pușcariu 1976, p. 106).

¹⁷ „Nici o limbă nu face însă uz de toate aceste sunete, ci numai de o parte din ele, de obicei nu mai multe decât foile unui joc de cărți. Dar cât de nenumărate sunt posibilitățile de variație cu o pereche de cărți!” (Pușcariu 1976, p. 73).

¹⁸ „În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite pentru a ne îmbrăca gândurile” (Pușcariu 1976, p. 11); „Când gândul era îmbrăcat într-o formă nouă, expresia figurată era ușor înțeleasă, apreciată, primită sau imitată imediat” (Pușcariu 1976, p. 164); „Europenizarea noastră a schimbat atât de radical felul nostru de trai și concepțiile românești încât materialul vechi de limbă nu mai ajungea ca să îmbrace ideile nouă” (Pușcariu 1976, p. 379).

¹⁹ „Sunt limbi, cum e bunăoară cea bască, în care coloritul onomatopeic are rol fonologic” (Pușcariu 1976, p. 97); „Compusele cu asemenea demonstrative se decolorează în curând și pierd, prin banalizare, din pregnanța lor” (Pușcariu 1976, p. 114); „[...] sunetele, având la traci alt colorit, au fost asimilate, în împrumuturi, sunetelor ilirice cele mai apropiate” (Pușcariu 1976, p. 170).

²⁰ „Uzul este un tiran care pune stavilă pornirilor individuale și limitează posibilitățile variate de expresie la ceea ce a devenit normă pentru colectivitate” (Pușcariu 1976, p. 28).

Întrucât lingvistul exploatează constant potențialul argumentativ al metaforelor filate suntem înclinați să credem că metaforele relaționale evidențiază cel mai bine existența unor *planuri de impact imagistic*.

În primul rând trebuie luat în considerare *planul reprezentării*. Țesute în pânza imaginilor, raționamentele se materializează, ceea ce înseamnă că imaginii îi este atribuită proprietatea de a reliefa judecata. Planul reprezentării angajează obiectul cunoașterii științifice.

În al doilea rând, trebuie ținut seama de *planul interacțiunii cu receptorul*. Prin mijlocirea metaforei, receptorul pătrunde în lumea de idei și de cuvinte a emițătorului. Prin metaforă, întâlnirea dintre protagoniști este supusă unei negocieri. Acest plan pune în valoare contractul retoric dintre emițător și receptor.

În sfârșit, trebuie avut în vedere *planul textual*. În plan textual, metafora asigură unitatea și coerența ideatică și lingvistică a expunerii științifice și reflectă tipul de segment discursiv la alcătuirea căruia metafora participă. St. Darian (2003) observă cu îndreptățire că în „filmul” unei expuneri științifice intră, de regulă, secvențe²¹ precum *clasificarea, definiția, experimentul, ilustrația, ipoteza* și fiecare din aceste secvențe are un specific structural și lingvistic.

Bogăția figurativă a scrisului științific profesat de Sextil Pușcariu pune în valoare solidaritatea dintre cele trei planuri de impact imagistic. Lingvistul nu are doar o concepție modernă despre obiectul cercetării sale, ci și conștiința că se adresează unui public modern, care este sau care trebuie cultivat. În consecință, sursele imagistice pe care lingvistul le angajează în expunere pentru a materializa obiectul cunoașterii în conștiința receptorilor alcătuiesc, în planul textului, un inventar divers: *astronomie* (domeniu configurat prin trei componente: *satelit*²², *orbită*²³ și *centru de gravitație*²⁴), *biologie* (în special *botanică*²⁵), *cinematografie*²⁶, *chimie*²⁷, *croitorie*²⁸,

²¹ Secvențele sunt redată în ordine alfabetică, nu în ordinea organizărilor textuale.

²² „Când în loc de *scaun zic scaunul*, *n* nu mai e satelitul lui *au* precedent, ci trece sub stăpânirea lui *u* următor, a doua culme sonoră” (Pușcariu 1976, p. 69).

²³ „Prin extensiunea Imperiului Roman la gurile Dunării, neamul cel mai important din aceste regiuni a intrat în orbita unei culturi nouă” (Pușcariu 1976, p. 419).

²⁴ „Centrele de gravitate fiind diferite și căile de comunicație grele, un contact între grupul de nord și cel de sud nu există de multă vreme” (Pușcariu 1976, p. 228).

²⁵ „Totuși n-ar fi exclus ca unele cuvinte păstorești ca *brânză* și *zer* sau verbe cu rădăcini atât de adânci în limbă, ca *a băga*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone” (Pușcariu 1976, p. 167).

²⁶ „[...] un film științific de cinematograf e mai instructiv decât o fotografie sau un desen. Suntem atât de deprinși să constatăm că totul în jurul nostru e devenire, încât, într-o operă literară, gustăm mai mult acțiunea decât descrierea, și înțelegem mai ușor un fenomen când îi urmărim evoluția. Cercetările de natură istorică corespund unei porniri firești și nu exclud înțelegerea preocupărilor nouă ale lingvisticei moderne, pe care le pot întregi adesea” (Pușcariu 1976, p. 6).

²⁷ „Logicianul lucrează în laborator, distilând gândirea, spre a o prezenta pură, astfel precum farmacistul îți servește în sticlute sau hapuri iodul sau vitamina C; obiectul lingvisticii este, dimpotrivă, mai ales gândirea netrecută prin toate retortele sintaxei” (Pușcariu 1976, p. 124).

²⁸ „Cum limba evoluează neconținut și rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moștenit de copiii de la părinți, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă” (Pușcariu 1976, p. 96).

*echitație*²⁹, *conomie*³⁰ și *finanțe*³¹, *fizică*³², *literatură*³³, *medicină* (în special *anatomie*³⁴ și *patologie*³⁵), *mitologie*³⁶, *muzică*³⁷, *pictură*³⁸, *sport*³⁹, *teatru*⁴⁰, *tehnică* (în special *construcții*⁴¹ și *transporturi*), *turism*⁴² ș.a.

S-ar zice că nimic din ceea ce ține de omenească nu lipsește din inventar. Într-adevăr, un catalog complet al surselor imagistice pe care învățatul le-a fructificat în lucrările sale ar sublinia *dimensiunea enciclopedică* a imaginarului științific indivi-

²⁹ „Cel ce a făcut în viață călărie știe că dacă un cal se oprește în fața unui obstacol nu e de vină calul, ci călărețul. [...] Ca acel fluid misterios care se revarsă de la călăreț asupra calului, așa se transmite de la vorbitor la ascultător și dispoziția sufletească pentru înțelegerea cutărei metafore sau expresii neobișnuite” (Pușcariu 1976, p. 119).

³⁰ „Ca pe piața de mărfuri, există și cu privire la pătrunderea cuvintelor nouă în limbă o **cerere și o ofertă**” (Pușcariu 1976, p. 205).

³¹ „Aceste cuvinte cu o întrebuintare zilnică multiplă sunt «banii buni» ai limbii, ele formează stocul de aur care ridică «valuta»” (Pușcariu 1976, p. 182).

³² „Precum fierul atras de un magnet devine el însuși un magnet pentru altă bucată de fier ajunsă în apropierea lui, astfel dacii romanizați au devenit propagatorii romanismului între semințiile dacice ce mai păstrau limba lui Decebal și se întorceau acum din nou în țara din care romanii făcuseră pe părinții lor să se retragă dincolo de hotarele Imperiului” (Pușcariu 1976, p. 344).

³³ „Discuția [despre neologism – nota n.] e binevenită, întrucât deșteaptă în cercuri largi un interes nescăzut pentru limbă; ea e în același timp inutilă, căci neologismul care n-are drept de cetățenie se elimină de la sine. Ce e val ca valul trece...” (Pușcariu 1976, p. 392).

³⁴ „Limba română de azi e însăși limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași culoare și cu aceleași semne și alunițe ca și în pruncie, deși toate celulele ei s-au împospătat în curgerea timpului” (Pușcariu 1976, p. 174).

³⁵ „[...] așa cum bolile contagioase se răspândesc, în afară de voința noastră, într-un anumit timp și pe un anumit spațiu, asupra unei colectivități, tot astfel o rostire nouă, condiționată de anumiți factori fiziologici, molipsește pe cei ce vorbesc o limbă sau un dialect” (Pușcariu 1976, p. 4).

³⁶ „Nu avem, firește, pretenția să deschidem căi largi în acest labirint. Am vrea numai să găsim un fir al Ariadnei, făcând distincție între diferitele feluri de cuvinte onomatopice” (Pușcariu 1976, p. 97).

³⁷ „Fonologia este știința care studiază fonemul, spre deosebire de fonetică, care se ocupă de sunetul emis de organul nostru fonator. Ceea ce pentru un pianist e tehnica, e pentru un lingvist fonetică; fonologia se poate asemăna cu interpretarea unei bucăți muzicale” (Pușcariu 1976, p. 75).

³⁸ „A susține că brevilocvența, adică expresia-schiță, s-a născut prin scurtare din expresia-desen este tot atât de greșit ca a ne închipui că pictorul face schițele sale ștergând cu guma umbriturile dintr-un desen” (Pușcariu 1976, p. 123).

³⁹ „Aceste mișcări nu se fac însă numai pentru sunetele inițiale, ci pentru toate sunetele cuvântului, a căror articulație poate fi pregătită dinainte, întrucât mișcările care pregătesc diferitele sunete nu se stânjenesc unele pe altele. Imaginea din acest film se aseamănă cu ceea ce observăm la un grup de alergători când așteaptă semnalul de plecare: îi vedem cu toți mușchii într-o supremă încordare, nu numai pentru întâiul salt, ci pentru cursa întreagă” (Pușcariu 1976, p. 67).

⁴⁰ Sextil Pușcariu folosește ocazional o sintagmă cu originea în lumea teatrului, *a juca un rol*. Vezi Pușcariu 1976, p. 59, 106, 141, 275, 309.

⁴¹ „Când zic: *Cănele latră, nu mușcă*, am ridicat oarecum în fața ascultătorului meu doi pereți, marcând două compartimente în care îl conduc. Când zic însă: *Cănele care latră nu mușcă*, am prins cei doi pereți unul de altul cu un fel de scoabă. *Care* face, printr-o raportare la cele precedente, din două, un singur compartiment” (Pușcariu 1976, p. 115).

⁴² „Ghidul cu care cetitorii acestui volum au făcut călătoria circulară n-a ținut să le dea numai explicațiile învățate de la alții, ci a încercat să prezinte lucrurile așa cum ele i s-au lămurit lui, printr-o lungă și necurmată meditare asupra lor” (Pușcariu 1976, p. 12).

dual și fundamentul *antropologic* al metaforelor fructificate cu diverse funcții de Sextil Pușcariu.

iii) *Metaforele tematice*, numite și *metafore radicale* (engl. *root-metaphors*) sau *arhetipuri*, sunt constructele cu organizarea cea mai complexă. Ele implică corelări ample, sistematic organizate și susceptibile de a servi drept cadru de referință. Funcția lor euristică este pusă în lumină de existența unor *câmpuri metaforice*. Tiparul schematic al acestor ansambluri metaforice este [X pentru Y], în care X și Y sunt domeniile tematice corelate.

Jean Molino (1979, p. 94) consideră că *metaforele tematice* sunt de trei feluri:

a) *cu tematică preluată direct din experiența umană* (teme antropomorfe, științifice, culturale);

b) *cu tematică binară*, care evidențiază puncte de vedere antitetice asupra realului (constant–schimbător; complex–simplu, reduționist–holistic, continuu–discontinuu, empiric–formal);

c) *cu tematică formală*, care dirijează preferința pentru legi exprimate sub forme particulare (principiul simplității, al constanței și al conservării, al extremelor, al imposibilității).

Metaforele tematice probează că expunerea științifică se întemeiază pe configurarea unui *sistem ierarhic de imagini*. Pe de o parte, metaforele calitative pot participa la închegarea metaforelor relaționale, iar acestea din urmă pot contribui la dezvoltarea constelațiilor tematice.

Existența unui sistem ierarhic de imagini poate fi dovedită invocându-se și criteriul distribuției (Darian 2003, p. 97), în acord cu care se disting trei feluri de metafore științifice: *metafore izolate*, *metafore concatenate* (engl. *cluster*) și *metafore recurente*. Dacă izolarea nu este un criteriu forte pentru a evalua existența ierarhizărilor de imagini, concatenarea și recurența ne pot ajuta să observăm statornicia corelațiilor prin care se dezvoltă câmpurile metaforice ale sistemului imagistic.

Dacă ne întrebăm care sunt metaforele tematice dominante în sinteza lui Sextil Pușcariu, putem intui un răspuns urmărind cu atenție cuprinsul lucrării. Numărul mare de substantive „verbale” – *abatere, colonizare, contaminare, conviețuire, cucerire, evacuare, exemplificare, generalizare, grupare, interpretare, întrebuințare, organizare, pătrundere, răspândire, repetare, rusticizare, schimbare, traducere, uzare* – ale căror baze sunt verbe de acțiune, indiferent că este vorba despre acțiuni derulate în plan fizic sau despre operații și procese mentale, oferă un indiciu prețios: toate privesc sau sunt puse în legătură cu limba și cu activitatea de cercetare a limbii. Așadar, una din conceptualizările tematice fundamentale este, în volumul lui Sextil Pușcariu, metafora LIMBA ESTE MIȘCARE.

Această conceptualizare puternică și cuprinzătoare rezumă o ideologie științifică întreținută vreme de aproape două veacuri de generații de filologi și lingviști fascinați de curgerea care animă existența limbilor istorice. Într-un fel sau altul, toate celelalte metafore tematice prezente în lucrarea lui Sextil Pușcariu sunt infuzate de această conceptualizare.

Mișcarea limbii nu se confundă cu observarea și descrierea ei, fapt subliniat cu tărie de savant:

„Observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea dinamică a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă și static, prin contrastele ce le prezintă” (Pușcariu 1976, p. 6).

Pentru a măsura forța de difuziune a conceptualizării care, din punctul nostru de vedere, se află în centrul sistemului de imagini ce colorează discursul științific, considerăm oportună o trecere în revistă a funcțiilor pe care le îndeplinesc metaforele în cunoașterea și comunicare științifică.

Psihologul american Robert R. Hoffman (1980, p. 393–423) consideră că metafora are rol activ și creator în știință. „Metafora” – scrie R. R. Hoffman – „ajută cercetarea științifică atât sub aspect educativ, cât și pedagogic”. Funcțiilor *explicativă* și *ilustrativă* li se adaugă multiple roluri euristice:

„[...] o metaforă poate indica noi direcții, noi demonstrații și noi experimente atât în privința testării de ipoteze cât și a operațiunii adiacente de clasificare. O metaforă poate indica noi constructe și noțiuni teoretice sau le poate reinterpretă pe cele deja existente. O metaforă poate indica noi corelații structurale sau asemănări între constructele teoretice, adică noi categorii de constructe și proprietăți [...]. Metafora poate indica noi relații funcționale care ar putea fi formalizate matematic. [...] În raport cu o teorie sau o ipoteză concurentă, o metaforă poate arăta că descrierea literală poate fi greșită [...]” (Hoffman 1980, p. 411).

Tabloul funcțiilor metaforei în cunoașterea și comunicarea științifică este creionat în tonuri asemănătoare de lingviști. Realizând un tabel sinoptic al funcțiilor pe care le are metafora în diverse genuri de discurs⁴³, Andrew Goatly (1997, p. 300) notează că în textele de popularizare a științei se manifestă următoarele funcții: 1) ideologică, 2) explicativă/modelatoare, 3) de reconceptualizare, 4) argumentativă/analogică, 5) textuală/structurantă și 6) informativă/de memorare/ de evidențiere.

Urmând o clasificare mai precisă (Pulaczewska 1999, p. 66), dezvoltată prin raportare la domeniul fizicii, se poate realiza o mai bună individualizare a funcțiilor metaforei științifice:

1) *funcție conceptual-teoretică*: metafora materializează abstracțiunile științifice și structurează modelele conceptuale și teoretice; ea redimensionează noțiunile și legitimează teoriile;

2) *funcție metateoretică*: articulează și organizează perspectiva cercetătorului asupra obiectului cunoașterii;

3) *funcție denominativă*: prin metaforă se dezvoltă desemnări ale noțiunilor;

4) *funcție educativă*: pentru neinițiați, metafora înlesnește achizițiile conceptuale;

5) *funcție stilistică* sau *retorică*: metafora plasticizează exprimarea;

6) *funcție sociologică*: metafora evidențiază apartenența unui cercetător la o anumită comunitate științifică și favorizează mobilizarea resurselor necesare pentru dezvoltarea anumitor direcții de cercetare instituțională.

⁴³ Conversație, texte de popularizare a științei, publicitate tipărită în reviste, proză și poezie modernă.

Acest mănunchi de funcții trebuie corelat cu planurile de impact imagistic descrise anterior, deoarece ele semnaleză dacă metafora participă la problematizarea identității obiectului cunoașterii, dacă prin mijlocirea ei se negociază distanța retorică față de viziunea altui om de știință sau față altă categorie de receptori și dacă ia parte la formularea de definiții, ipoteze, exemplificări și argumente prin care se încheagă expunerea științifică.

Prin natura lor complexă, metaforele tematice pot acționa în toate cele trei planuri de impact imagistic, actualizând în chip diferențiat funcțiile de la un plan la altul. Merită, deci, să analizăm care este specificul funcțional al metaforei tematice în fiecare plan de impact imagistic.

Sextil Pușcariu recurge frecvent la metafora tematică a CĂLĂTORIEI. Ea este una din matricele imagistice ale sintezei *Limba română*. În prefața lucrării, intitulată „Prezentare”, metafora CĂLĂTORIEI se manifestă în planul interacțiunii cu receptorul. După ce introduce corespondența carte—oraș prin recurs la schema metaforei relaționale (capitolele sunt pentru carte ceea ce cartierele sunt pentru oraș), savantul introduce tema CĂLĂTORIEI DE ORIENTARE, al cărei scenariu este de bună seamă familiar: *lingvistul este ghidul turistic, cititorul este turistul, cartea este marele oraș, capitolele ei sunt cartierele*, dar, pentru a cunoaște *specificul* orașului, adică *ideile despre limbă* cuprinse în carte, *turistul are nevoie de hărți*, de hărțile ALR. Ghidul „ar fi bucuros dacă drumul făcut împreună ar deștepta în cetitor dorința să se întoarcă în muzeele văzute în trecut, să se documenteze mai bine din colecțiile cuprinse în volumele viitoare” (Pușcariu 1976, p. 12). Așadar, prin tema CĂLĂTORIEI DE ORIENTARE se stabilește cu cititorul pactul de lectură, i se aduc la cunoștință structura lucrării și așteptările autorului, îi este dezvăluită metodologia de lucru și este invitat să mai vină și altă dată în „oraș”. În acest context, prin împletirea funcției sociologice cu funcția stilistică se stipulează condițiile contractului retoric dintre autor și cititor. Ghidul politic și binevoitor deține competența, autoritatea și mijloacele de a-l îndruma pe turist prin oraș. La rândul său, cititorul are dorința, energia și resursele necesare pentru a vizita cele mai importante monumente ale orașului. Călătoria este, deci, în beneficiul turistului.

Problematizarea raportului *limbă—gândire* prin apel la imagistica CĂLĂTORIEI ține de planul reprezentării și este încifrată în strălucirile unei frumoase bijuterii conceptuale. Cristalizată încă din prefață⁴⁴, ideea că limba și gândirea se luminează reciproc îndrumându-se una pe cealaltă este adunată într-o pagină de mare distincție intelectuală:

„Cele dintâi limbi pe care istoria ni le-a păstrat apar bogate și cu construcții gramaticale complicate; din cele mai vechi timpuri cuvintele în împerecherea lor nu sunt numai

⁴⁴ „Limba nu e – și acest lucru se recunoaște din ce în ce mai mult – numai un servitor al gândirii, ci și un stăpân al ei. Dacă e adevărat că omul vorbește așa cum cugetă, nu e mai puțin adevărat că omul cugetă după cum s-au deprins să vorbească înaintașii lui. În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite pentru a ne îmbrăca gândurile, dar această limbă moștenită, cu anumite clișee și asociații constante, îndreaptă gândurile noastre pe căile pe care s-au mișcat și cugetele înaintașilor noștri, stabilind o legătură trainică între fiii acestui neam, o *forma mentis* națională” (Pușcariu 1976, p. 11).

niște căi drepte, pe care gândurile să poată călători de la om la om, ci ne apar adesea ca drumuri șerpuite, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori parfumate și boschete tănuite, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gândurile noastre pe ele pasivi, ci fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare care să nu fi contribuit la sporirea limbii” (Pușcariu 1976, p. 106–107).

Limba este un spațiu intim și familiar al gândirii. Întovărășindu-se cu gândurile sale, omul călătorește pe drumurile vechi ale limbii păstrate din moși-strămoși, străbătând necunoscutul și tăind noi poteci care să-i deschidă vederea spre căile din vechime. Fiecare trecător lasă urma gândurilor sale pe acest palimpsest nevăzut, iar drumurile nu sunt niciodată aceleași pentru toți drumeții.

Metafora fundamentală, LIMBA ESTE MIȘCARE, este, în acest fragment, deplină. Dacă limba este o mișcare a gândirii, nu e mai puțin adevărat că GÂNDIREA ESTE O MIȘCARE ÎN ȘI PRIN LIMBĂ. Probatoriul acestei contemplări a ființei limbii îl aflăm în începutul capitolului al IV-lea, *Trecutul*, din partea a doua a lucrării, *Limbă și națiune*, în care S. Pușcariu (1976, p. 317–319) examinează cuvintele care în limba română „însemnează” „a se mișca dintr-un loc în altul” și concluzionează că „eflorescența frazeologică neobișnuită” reflectă continuitatea traiului în matca spațiului etnogenetic. În contextul amintit, dominantă funcțională a imagisticii călătoriei este conceptual-teoretică.

Prin prelucrarea atentă a țesăturii imagistice a CĂLĂTORIEI se asigură stabilitatea și convergența exemplificărilor în întreg edificiul expozitiv. Fibrele particulare ale ilustrărilor sunt întretesute în imaginea călătoriei. Complexul imagistic devine sfera în care sunt cuprinse toate cazurile individuale:

„Se spune de obicei despre cuvinte că ele călătoresc. Expresia aceasta figurată poate fi înțeleasă în două feluri: sau oamenii călătoresc și duc cu ei cuvintele dintr-un loc într-altul; sau oamenii stau pe loc și transmit prin comunicație cuvintele – și, în general, orice inovație de limbă – de la om la om” (Pușcariu, 1976, p. 207).

Cu alte cuvinte, țesătura imagistică alcătuiește un cadru argumentativ vast, un fir al Ariadnei care călăuzește observarea și interpretarea proceselor lingvistice.

Tot în partea a doua a sintezei, la sfârșitul capitolului despre rolul factorului social în evoluția unei limbi, S. Pușcariu trasează distincția între limbile gramaticalizate și cele negramaticalizate. Limbile gramaticalizate, afirmă învățatul (1976, p. 369), sunt limbi disciplinate, ordonate, standardizate. Limbile negramaticalizate sunt limbi anarhice, plastice și bogate în nuanțe individuale. Pentru a legitima distincția, autorul preferă să fructifice imagistica elocventă a CĂLĂTORIEI CU UN MIJLOC DE TRANSPORT⁴⁵ în locul recursului la exemple. Prin această tehnică se face o

⁴⁵ „În limbile gramaticalizate vorbitorul se mișcă ca pe șine. Ca mecanicul de locomotivă, vorbitorul – și mai ales scriitorul – are să dirijeze numai viteze, să frâneze, să ia cotiturile și să înțeleagă semnele semaforului din gări, unde acarii îi deschid drumul. În cele negramaticalizate, ca a noastră,

însemnată economie discursivă și cognitivă. Nefiind o miză importantă pusă în joc, lingvistul renunță la efortul de a valida distincția prin apel la definiții, exemple și analiză comparativă, iar cititorul este dirijat să accepte ca indubitabilă distincția trasată de autor. În acest context, împletirea funcției conceptual-teoretice cu funcția stilistică are evident scop persuasiv. Forța imaginii proiectează în plan secund absența demonstrației care ar fi validat distincția conceptuală. Prin potențarea imaginii, expunerea rămâne unitară, concisă și percutantă. Deși ar trebui să țină de planul reprezentării, așa cum ar fi de așteptat, imagistica ține de planul structurării textului (se încheie un capitol).

De altfel, tehnica de a închide și deschide demonstrații și argumentări prin intermediul unor metafore tematice sau relaționale este marca de identitate retorică a lucrării lui Sextil Pușcariu.

În capitolul intitulat *Organizația limbii* este valorificat cadrul imagistic al BIBLIOTECII. Capitolul despre cugetarea lingvistică are la bază constatarea că procesul de comunicare verbală este ca o EMISIUNE RADIOFONICĂ. Aceste țesături imagistice structurează prezentarea și au valoare euristică. Impactul lor se manifestă deopotrivă în planul reprezentării cunoașterii, în planul interacțiunii cu receptorul și în plan textual. Dar lingvistul nu recurge doar la metafore relaționale și tematice proprii. El valorifică și zestrea imagistică a înaintașilor. De la M. Bréal, Pușcariu preia cadrul imagistic al PLASEI DE FIRE DE PE LENTILA ASTRONOMULUI (Pușcariu 1976, p. 15, 136), indicând și originea literară a acestei imagini al cărei părinte este scriitorul Anatole France. De la J. Gilliéron este împrumutat cadrul metaforic al BOLILOR cuvintelor (Pușcariu 1976, p. 194, 196, 204). Urmându-l pe L. Spitzer, savantul român actualizează în propriul text metafora mitologică⁴⁶. Unele dintre cadrele imagistice preluate de la alți autori au, în științele limbii, o forță ideologică atât de puternică încât imaginea devine „sinonimă” cu (re)numele savantului care a întrebuițat-o euristic:

„Din toate aceste trăsături caracteristice se poate desluși sistemul fonetic al limbii române. Acest sistem formează un tot încheiat. Când printr-o inovațiune se produce o perturbare, suferă sistemul întreg și de obicei dezechilibrul iscat trebuie refăcut printr-o compensație oarecare. La jocul de șah pot lua figurile partenerului meu, fără ca sistemul să se altereze. Tot astfel pot amuți anumite sunete și pot «cădea» anumite terminațiuni, fără ca înțelegerea unui grai să fie tulburată. Când însă luarea unei figuri poate avea ca urmare prăbușirea întregului sistem clădit în jurul ei, atunci nu mai poate ajuta decât «compensația» pe care o poate aduce pionul schimbat în regină” (Pușcariu 1976, p. 17).

Îl citim pe Sextil Pușcariu și îl întrezărim pe Ferdinand de Saussure. Aceste *imagini în filigran* sprijină constatarea că în expunerea științifică prestigiul savantului este unul din catalizatorii care grăbesc procesul de expansiune metaforică a

ne mișcăm – când cu automobilul, când cu carul cu boi – pe șosele și drumuri, pe care trebuie să ni le căutăm uneori singuri, în orice caz cotind mereu ca să nu ne ciocnim cu alții și ca să evităm hârtoapele” (Pușcariu 1976, p. 369).

⁴⁶ „Căci, ca să întrebuițez o imagine a lui L. Spitzer, cuvintele nu au un călcâi al lui Ahile, un singur loc vulnerabil, ci cad, ca Sf. Sebastian, răpuse de sute de săgeți” (Pușcariu 1976, p. 203).

unui anumit construct imagistic. Nu credem că ne îndepărtăm foarte mult de realitate dacă afirmăm că pionierii științei și creatorii de școală dovedesc, prin activitatea lor, că istoria științei este scrisă de învingători.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- ALIL = „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, I, 1964 și urm.
- Alter 1999 = Stephen G. Alter, *Darwinism and the linguistic image: language, race and natural theology in the nineteenth century*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1999.
- Al-Zahrani 2007 = Abdulsalam Al-Zahrani, *Darwin's Metaphors Revisited: Conceptual Metaphors, Conceptual Blends, and Idealized Cognitive Models in the Theory of Evolution*, în „Metaphor and Symbol”, XXIII, 2007, nr. 1, p. 50–82.
- Baldwin 1909 = James Mark Baldwin, *Darwin and the Humanities*, Baltimore, Review Publishing Co., 1909.
- Blaga 2011 = Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, Editura Humanitas, 2011.
- Brown 2003 = Theodore L. Brown, *Making Truth: Metaphor in Science*, Urbana, University of Illinois Press, 2003.
- Buss–Jost 2002/2006 = Mareike Buss, Jörg Jost, *Rethinking the connection of metaphor and topos*, în „Interlinguistica”, XIII, 2002, (I), p. 275–292 (republicat în *metaphorik.de*, 2006, <http://www.metaphorik.de/de/aufsätze/rethinking-connection-metaphor-and-topos-und.html>).
- Capidan 1943 = Theodor Capidan, *Limbă și cultură*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.
- Cassirer 2008 = Ernst Cassirer, *Filosofia formelor simbolice*, vol. I. *Limbajul*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Coșeriu 1992–1993 = Eugeniu Coșeriu, *Arhitectura și structura limbii*, în ALIL, XXXIII, 1992–1993, p. 49–64.
- Crystal 2008 = David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, sixth edition, Oxford, Blackwell Publishing, 2008.
- Darian 2003 = Steven Darian, *Understanding the Language of Science*, Austin, University of Texas Press, 2003.
- Darwin 1909 = Charles Darwin, *The Origin of Species*, New York, P. F. Collier & Son, 1909.
- DR = „Dacoromania”, Buletinul Muzeului Limbii Române, I–XI, 1921–1948.
- Eco 1983 = Umberto Eco, *The Scandal of Metaphor: Metaphorology and Semiotics*, în „Poetics Today”, IV, 1983, nr. 2, p. 217–257.
- DȘL 2001 = Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*, București, Editura Nemira, 2001.
- Elias 2007 = Joseph S. Elias, *Science terms made easy*, Westport, Greenwood Press, 2007.
- Gentner–Grudin 1985 = Dedre Gentner, Jonathan Grudin, *The Evolution of Mental Metaphors in Psychology: A 90-Year Retrospective*, în „American Psychologist”, XL, 1985, nr. 2, p. 181–192.
- Gibbs 1994 = Raymond W. Gibbs, *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- Goatly 1997 = Andrew Goatly, *The Language of Metaphors*, London, Routledge, 1997.
- Herrman 2013 = Julia Berenike Herrmann, *Metaphor in academic discourse*. Teză de doctorat, Universitatea Vrije, Amsterdam, 2013. Ediție electronică: <http://dare.uvu.vu.nl/bitstream/handle/1871/43562/dissertation.pdf?sequence=1>
- Hoffman 1980 = Robert R. Hoffman, *Metaphor in science*, în Richard P. Honeck & Robert R. Hoffman (eds), *Cognition and Figurative Language*, Hilldale, Lawrence Erlbaum Associates, 1980.
- Lakoff–Johnson 2003 = George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we live by*, Chicago, The Chicago University Press, 2003.
- Lehmann 1967 = W. P. Lehmann (ed.), *A Reader in Nineteenth Century Historical Indo-European Linguistics*, Bloomington, Indiana University Press, 1967.

- Molino 1979 = Jean Molino, *Métaphores, modèles et analogies dans les sciences*, în „Langages”, XIV, 1979, nr. 54, p. 83–102.
- Morpurgo Davies 1998 = Anna Morpurgo Davies, *Nineteenth – Century Linguistics*, în Giulio Lepschy (ed.), *History of Linguistics*, vol. IV, London–New York, Longman, 1998.
- Osthoff–Brugmann 1878 = Hermann Osthoff, Karl Brugmann, *Preface to Morphological Investigations in the Sphere of the Indo-European Languages*, I, 1878, în W. P. Lehmann, *A Reader in Nineteenth Century Historical Indo-European Linguistics*, Bloomington, Indiana University Press, 1967, p. 197–209.
- Pușcariu 1929–1930 = Sextil Pușcariu, *Morfonemul și economia limbei*, în DR, VI, 1929–1930, p. 211–243.
- Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.
- Pulaczewska 1999 = Hanna Pulaczewska, *Aspects of Metaphor in Physics: Examples and Case Studies*, Tübingen, Max Nyemeyer Verlag, 1999.
- Reeves 2005 = Carol Reeves, *The Language of Science*, London–New York, Routledge–Taylor & Francis Group, 2005.
- Ruse 2005 = Michael Ruse, *Darwinism and mechanism: metaphor in science*, în „Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences”, XXXVI, 2005, nr. 2, p. 285–302.
- Schleicher 1869 = August Schleicher, *Darwinism Tested by the Science of Language*, London, John Camden Hotten, 1869.
- Slave 1991 = Elena Slave, *Metafora în limba română. Comentarii și aplicații*, București, Editura Științifică, 1991.
- Vianu 1968 = Tudor Vianu, *Studii de stilistică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1968.
- Vianu 2010 = Tudor Vianu, *Estetica*, București, Editura Orizonturi, 2010.

THE USE OF METAPHOR IN SEXTIL PUȘCARIU’S SCIENTIFIC WORK (Abstract)

The paper examines the use of metaphor in Sextil Pușcariu’s major scientific work, *Limba română. Privire generală* [The Romanian Language. An Overview]. The analysis is focused on the typology and the functions of the scientific metaphor with special interest in the figurative language in the realm of linguistics. The description highlights Pușcariu’s rich repertoire of extended metaphors (A is to B what C is to D) as well as his complex use of root-metaphors such as LANGUAGE IS MOTION that underlie and motivate the prominence of networks like the JOURNEY scenario. Last but not least, the study traces both the metaphorical loans and the original metaphors that infuse the scientific discourse authored by the Romanian linguist.

Cuvinte-cheie: metaforă, discurs științific, lingvistică, limba română, Sextil Pușcariu.

Keywords: metaphor, scientific discourse, linguistics, Romanian language, Sextil Pușcariu.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Facultatea de Litere
Iași, Bd. Carol I, 11
ioan_milica@yahoo.com